

הרב דורון ותקין

מכרי עניים במעשר עני

ראשי פרקים:

פתיחה

- א. מהו מכר עני
- ב. כיצד עושים מכר
- ג. האם אפשר לתת מעשר או חלק ממנו לעני נוסף, בזמן שיש מכר עני
- ד. מעשר עני ע"י גבאי צדקה

פתיחה

מן הדין מפרישים את מעשר העני ונותנים את הפירות עצמם לעניים. אבל בזמננו בגלל הקשיים המעשיים למצוא עני, להפריש את הפירות ולתת אותם בעצמם, נמצאו מספר פתרונות מעשיים נוחים יותר. בית האוצר שעל יד "מכון התורה והארץ" בחר לתת את הפירות בדרך של **מכרי עניים**.

א. מהו מכר עני

ישנה דרך מעשית שמציעה המשנה (גיטין ל ע"א) בנתינת מעשר עני: להלוות לעני מראש סכום כסף, כשפירעון עבור ההלוואה מתבצע ע"י השארת פירות המעשר בידי הבעלים, ובד בבד הוא מקזז את שוויים מגובה החוב שבינו ובין העני. בדרך זו ייחסך ממנו הצורך להעביר את הפירות לעני בכל פעם שיפריש מעשר, ויוכל להשאיר את הפירות אצלו; והעני יקבל את חלקו באופן מיידי ללא שום עיכוב.

בדרך נוחה זו ישנו קושי אחד: כיצד זוכה העני בפירות, בכדי שהשאתם אצל הבעלים תיחשב החזרת החוב מהעני למלוה-הבעלים? הגמ' מציעה לבצע את ההסכם במשנה **במכרי עניים**. כשהעני הוא מכרו ואהובו של הבעלים ומקבל ממנו בקביעות את מעשר העני, שאר העניים יודעים מראש שלא יקבלו ממנו ומתייאשים מהמעשר, וממילא המעשר שייך רק לאותו עני המכר של הבעלים. זוהי שיטת רש"י בסוגיא. והרמב"ם (מעשר פ"ז ה"ו): "ואם היו רגילים ליטול ממנו, והוא רגיל שלא יתן **אלא להן** אינו צריך לזכות ע"י אחר".

לדעת התוס' (ב"ב כג ע"ב) ההקנאה במכירים מבוססת על העיקרון של "מתנה מועטת", שהמבטיח לחבירו מתנה מועטת אסור לו לחזור בו מהבטחתו. ומתנת עניים יש בהן טובת הנאה לבעלים, שיכולים לבחור לאיזה עני הם רוצים לתת את המתנה. טובת הנאה היא משהו מועט, ואסור לבעלים לחזור בהם מהבטחתם

לאותו "מכר". נמצא שלעני ישנה הבטחה מהבעלים לקבל את המעשר, משום כך ההבטחה הרי היא כקנין, והמעשר קנוי לעני.

ראשונים אחרים מסבירים את הדין של מכרי עניים כאחת מתקנות חכמים. הוי אומר, כדי לאפשר זכיה קלה ונוחה של מקבלי המתנות, הפעילו כאן תקנה מיוחדת לטובת העניים (וכן שאר מתנות כהונה ולויה: עליות דרבינו יונה שם ועוד ראשונים, ועי' "התורה והארץ" ב עמ' 86-87).

ב. כיצד עושים מכר

התשובה לשאלה תלויה במחלוקת הראשונים לעיל: בדעת רש"י והרמב"ם נראה שצריך לתת לאותו עני שלוש פעמים רצופות, כי רק לאחר שלוש פעמים שאר העניים מתייאשים. וכך הורה לכתחילה מו"ר הגר"א שפירא שליט"א. לדעה זו אפשר לחלק את נתינת המתנה לשלושה חלקים ולתת אותם בנפרד לאותו עני. הקנין יהיה קנין גמור (בנתינה ממש או בזיכוי ע"י אחר), ורק לאחר מכן יהפוך העני להיות מכרו של הנותן, ומכאן ואילך יוכל לתת לו ע"י מכרי עניים.

נראה, ששלוש פעמים יגרמו לשאר העניים להתייאש בזמן שבו הם מצפים לקבל, כי הרגילות לתת רק לאחד תיאש אותם. הרגילות היא ע"י שלוש פעמים. אבל אם אינם מצפים לקבל (כמו בזמננו שהעניים כלל לא חושבים על המעשר), או שהנותן הודיע ופירסם מראש שיתן רק לעני אחד, ולכן אינם חושבים על קבלת המעשר - אין צורך בשלוש פעמים.

לדעת התוס' נחוץ לסכם ולהתחייב בפני העני, בכתב או בע"פ, על נתינת המעשר, ומיד אחרי הסיכום אפשר להעביר לו את המעשר בדרך של מכרי עניים.

לדעת הסוברים שיש כאן תקנה מיוחדת של חכמים, נראה שדי בפעם אחת, ולאחר מכן המתנה קנויה לעני מיד לאחר הפרשתה.

למעשה: לכתחילה יש לתת לאותו עני שלוש פעמים ולסכם עימו שימשיך לתת לו באופן קבוע. אמנם בזמננו, כאמור לעיל, שהעניים בין כה וכה מיואשים מהמעשר, יכול לסכם עם עני אחד, ויותר טוב שיפרסם זאת ברבים. אבל גם ללא פרסום, עצם הסיכום מוכיח שברצונו לתת רק לו, וכל שאר העניים כבר מיואשים מלקבל. אותו העני יהיה "מכר" ויוכל לקבל בדרך של "מכרי עניים" גם ללא קבלת שלוש פעמים.

ג. האם אפשר לתת מעשר או חלק ממנו לעני נוסף, בזמן שיש מכר עני

נראה שגם שאלה זו תלויה בסברות שהזכרנו לעיל: אם דין מכרי עניים הינו מצד ייאוש של שאר העניים, אזי ברגע שהוא נתן חלק מהמעשר לעני אחר, שאר העניים כבר אינם מתייאשים מלקבל חלק מהמעשר. אולם אם דין מכרי עניים הינו מצד מתנה מועטת, מסתבר שמותר לתת חלק מהמתנות לעני, ובלבד שבשעת

התקשרותו עם המכר יסכם איתו שנותן לו רק חלק מהמעשר. אבל למעשה נוהגים כמו שכותב הרמב"ם (שם): "ואם היו רגילים ליטול ממנו, והוא רגיל שלא יתן אלא להן אינו צריך לזכות ע"י אחר". ולכן לא יתן את המתנה לעני אחר כדי שלא יפגע בחזקת העני-מכר שיש לו. עם זאת את כספי הצדקה יכול לתת לאיזה עני שירצה.

ד. מעשר עני ע"י גבאי צדקה

אפשר לעשות מכרי עניים דרך גבאי צדקה, מפני שכל העניים מתייאשים כשיש גבאי שידוע שהוא מקבל את המעשר עבור העניים שהוא מטפל בהם. "בית האוצר" שעל יד "מכון התורה והארץ", משמש גבאי צדקה למעשר. כאמור לעיל, המכון סיכם עם עני מראש לתת לו בקביעות, לפיכך המנויים בקרן יקפידו לתת את המעשר דרך הקרן בלבד, כדי שלא לפגוע בחזקת העני-המכר שמקבל את המעשר.